

Elżbieta Puchnarewicz

Wyższa Szkoła Turystyki i Języków Obcych w Warszawie

DZIEDZICTWO PREHISTORYCZNE AFRYKI SUBSAHARYJSKIEJ JAKO POTENCJAŁ TURYSTYCZNY

WPROWADZENIE

Według kryterium geograficznego, Afryka Subsaharyjska stanowi część kontynentu afrykańskiego położonego na południe od pustyni Sahara. Podział może mieć również sens polityczny, jeśli do tego obszaru włączy się wszystkie państwa w całości lub części usytuowane na południe od Sahary. Do niedawna używano również określenia „Czarna Afryka”, którego nie akceptowali sami mieszkańcy Afryki, podkreślając, iż ma ono wydźwięk kolonialny i odnosi się do epoki historycznej niosącej przemoc wobec czarnego człowieka, uznawanego za istotę niższej kategorii. Z krytyką spotyka się również określenie „Afryka Subsaharyjska”; istnieje przekonanie, iż u podstaw tego podziału leży rozróżnienie na Afrykę Północną, która zalicza się do świata arabskiego, i pozostałe kraje, leżące na południe zamieszkałe przez ludność czarną, co odbiera się jako dążenie do rasowej homogeniczności, podczas gdy pustynia powinna być postrzegana jako most łączący narody i ludy kontynentu, a nie jako bariera¹.

Rys. 1. Podział na Afrykę Północną i Subsaharyjską według kryteriów statystycznych Organizacji Narodów Zjednoczonych

Źródło: [http://unstats.un.org/unsd/methods/m49\(27.03.2011\)](http://unstats.un.org/unsd/methods/m49(27.03.2011)) (w geograficznym ujęciu Organizacja Narodów Zjednoczonych do Afryki Subsaharyjskiej zalicza również Sudan, obecnie Sudan i Sudan Południowy).

¹ A. Zajączkowski, *Plemię, rasa, socjalizm*, Warszawa 1965, s. 134–171.

Organizacja Narodów Zjednoczonych, stojąca na stanowisku neutralności politycznej, przyjęła podział według kryterium statystycznego, włączając do Afryki Północnej Saharę Zachodnią, Maroko, Algierię, Tunezję, Libię i Egipt, według kryterium geograficznego zaś – Sudan.

Autorka uznała, iż mimo różnych zastrzeżeń podział taki ma sens, ze względu na właśnie kolonialną i postkolonialną marginalizację dziedzictwa kulturowego obszaru Afryki Subsaharyjskiej i potrzebę identyfikacji atutów i barier występujących w poznawaniu dziedzictwa materialnego tej części kontynentu afrykańskiego. Jego elity, tworząc własne wizje historii i kultur afrykańskich, wyrażają chęć budowania samoświadomości ludzi czarnych poprzez konieczność zrzucenia kompleksu kolonialnego i ukazania najcenniejszych wartości kulturowych ich mieszkańców².

Kryterium uwidaczniającym marginalizację i niedoceniecie walorów turystycznych Afryki jest głębokie zróżnicowanie w wyborze kierunków podróży przez turystów. W 2010 roku przyjazdy do Afryki na południe od Sahary stanowiły 3,3% światowych przyjazdów; dla porównania Europa zebrała ich 50,7%, Azja – 21,7%, obie Ameryki – 15,9%, kraje Bliskiego Wschodu – 6,4%, cały kontynent afrykański miał udział 5,2%³. Zaważyły na tym zapewne przede wszystkim: dostępność, poziom bezpieczeństwa, komfort podróży i pobytu, ale należy również brać pod uwagę odpowiednie przygotowanie walorów turystycznych, ich popularyzację w publikacjach, filmach i programach telewizyjnych. Wiele w tej sprawie czyni Internet, jednakże łatwiej o kontakt z afrykańską kulturą żywą – związki artystów, pisarzy, naukowców mają dobrze wyposażone domeny, organizacje kulturalne i turystyczne szeroko informują i ilustrują swój dorobek – niż o rzetelne, podane w sposób interesujący informacje na temat pozostałości kultury materialnej.

Trudno dociec jednoznacznych przyczyn małej dostępności i relatywnie skromnej wiedzy o dziedzictwie materialnym Afryki Subtropikalnej, kontynentu przodującego na świecie w odkryciach stanowisk żyjących tam istot człokokształtnych czy na nowo odkrywanych i katalogowanych artefaktów z okresu przedkolonialnego. Dlaczego Europa zachowała tak wiele z okresu starożytności czy średniowiecza, a tak trudne jest odkrywanie materialnych śladów dawnych mieszkańców Afryki? Basil Davidson, który jako pierwszy w czasach współczesnych „odkrył na nowo starą Afrykę”, tak charakteryzuje ten stan rzeczy:

Gdzie indziej i dawniej systemy społeczne napełniały wszelakim dobrem kufry i składy towarowe królów i faraonów, a z tych królewskich bogactw zrodziło się bogactwo kapłanów i świątyni, potem zaś dokumenty i kalkulacja, arytmetyka, piś-

² K. Kanneh, *Race, Nation and Culture in Ethnography, Pan-Africanism and Black Literatures*, London–New York 1998, s. 93–95.

³ UNWTO Tourism Highlights, 2011 Edition, UNWTO, Madrid 2011, s. 4.

miennictwo. Afryce zabrakło piśmiennictwa, by gromadzić wiedzę o przeszłości tego obszaru⁴.

Trudno ocenić, do jakiego stopnia autor ma rację, równie dobrze można bowiem powiedzieć, że stara Afryka czeka dopiero na odkrycie; kto przypuszczał, że w oazach egipskich na Pustyni Libijskiej wyjdą na światło dzienne artefakty dziedzictwa materialnego równorzędne znanym wykopaliskom znad Nilu, dopóki nie wbito w ziemię pierwszej łopaty? Jeśli podobne do tych na Bliskim Wschodzie siły i środki przeznaczono by na odkopywanie cywilizacji w Afryce Subtropikalnej, kto wie, co podziwialibyśmy teraz.

Afryka Subsaharyjska w porównaniu do innych regionów świata jest niedoreprezentowana w liczbie miejsc światowego dziedzictwa występujących w tym regionie, a znacząca liczba jest zagrożona przez złożone i powiązane ze sobą czynniki, takie jak ubóstwo, wojny, zmiany środowiskowe oraz skutki rosnącej globalizacji gospodarczej, pozostawiającej ten region świata na uboczu, poza obszarami szybkiego wzrostu ekonomicznego⁵. Wiele krajów afrykańskich podejmuje działania, by przekształcić skarby swojego dziedzictwa kulturowego w dobrze przygotowane produkty turystyczne, mogące przyciągnąć rzesze turystów, jednakże jest to początek długiej drogi; równoczesne rozwiązywanie wielu problemów wymaga wysiłku ekonomicznego, organizacyjnego, a także zmiany świadomości w zakresie docenienia pozostałości historycznych przez władze i mieszkańców poszczególnych obszarów

MIEJSCE I CZAS TWORZENIA SIĘ PREHISTORYCZNYCH OSAD

To w Afryce znajdują się najliczniej reprezentowane i z punktu widzenia historii ludzkości najcenniejsze naukowo zbadane stanowiska świadczące o obecności na tych terenach różnych form człękoksztalnych. Te zasoby dziedzictwa kulturowego obejmują miejsca i pozostałości archeologiczne pozwalające odczytać najstarsze etapy życia na naszej planecie, organizację rodzinną oraz strukturę społeczną, sposoby wyrażania religijności oraz elementy kultury materialnej, których pozostałości stanowią obecnie księgę wiedzy o życiu sprzed milionów i setek tysięcy lat. Unikalny krajobraz kulturowy tych obszarów może spełnić rolę ważnych w turystyce funkcji edukacyjnych i estetycznych.

Historia odkryć pozostałości prehistorycznych ciągle koryguje czas, w którym na ziemi pojawiły się istoty człękopodobne i w efekcie sam *Homo sapiens*. Ocenia się, że najstarsze znaleziska w Afryce Subtropikalnej pochodzą sprzed około 3,5 mln lat, chociaż Etiopczycy upierają się, że u nich praprzodek wszystkich innych praprzodków *Ardipithecus ramidus* rozgościł się już milion lat wcze-

⁴ B. Davidson, *Stara Afryka na nowo odkryta*, przeł. E. Werfel, Warszawa 1961, s. 218.

⁵ C. Breen, *Advocacy, international development and World Heritage Sites in Sub-Saharan Africa*, „World Archeology” 2007, nr 3, s. 355–370.

śniej. W tym okresie pojawił się i na długo zadomowił *Australopithecus africanus*, około miliona lat później zawitał tam *Pithekanthropus erectus*, by następnie ustąpić miejsca preneandertalczykowi, który przygotował pole dla człowieka neandertalskiego i innych „prawie już” współczesnych nam form człowieka dobrze wyposażonego w kulturę hodowli, uprawy ziemi, wytwarzania narzędzi i skomplikowanych przedmiotów. Tajemniczy twórcy fresków i rysunków naskalnych, w które przecież Afryka jest nadzwyczaj bogata, objawili się ze swoimi talentami gdzieś około 40 tys. lat temu.

Rys. 2. Stanowiska paleoarcheologiczne w Afryce Wschodniej

Źródło: <http://www.selamta.net> (04.05.2011).

Dzięki temu, że największe bogactwo stanowisk i pozostałości po obecności człekokształtnych znajduje się na tym kontynencie, Afryka zyskała miano kolebki ludzkości. Większość stanowisk paleoarcheologicznych, idących w setki, znajduje się na terenie Afryki Wschodniej – od Etiopii aż po północne obszary Republiki Południowej Afryki. Wielkie Rowy Afrykańskie rozciągające się od Syrii do Mozambiku, powstałe w wyniku potężnych ruchów tektonicznych i wylewów lawy, tworzą rozległe doliny, na terenie których utworzyło się kilka spośród największych afrykańskich jezior. W tym środowisku, dostatku wody, roślin i zwierzyny, pojawiły się najwcześniejsze skupiska człekokształtnych i przez miliony lat zmieniały się formy organizacji życia społecznego, doskonaliły sposoby wytwarzania narzędzi oraz rozwijało życie duchowe i religijne praczłowieka⁶. Najpierw pojawiły się tam i na długo zagościły istoty człekokształtne nazwane przez badaczy australopitekami, później na rozległych równinach żył i gospodarował *Homo erectus*, by ustąpić miejsca osobnikom preneandertalskim, wreszcie objął te tereny w posiada-

⁶ G. Connah, *Forgotten Africa: An Introduction to Its Archaeology*, London 2004, s. 73–89.

nie neandertalczyk i późniejsi praprzodkowie współczesnego człowieka. Licznie występujące tam wykopaliska ukazują dobrze zachowane kości człekokształtnych i zwierząt oraz narzędzi – całych osad praludzkich, które dają wielką szansę czytania z „księgi czasu” i tworzenia narracji o ich życiu, w nieprawdopodobnie odległym z perspektywy życia człowieka czasie historycznym⁷.

CHARAKTERYSTYKA ZNALEZISK I ICH WYKORZYSTANIE W TURYSTYCE

Etiopia

Na terenie Etiopii, w Aramis, odkryto prawdziwe skarby paleoantropogeniczne, pośród których najstarsze znaleziska datuje się na 4,5 mln lat. Są to fragmenty kości człekokształtnych zaliczanych do gatunku *Australopithecus ramidus*, charakteryzujących się zarówno cechami człekokształtnych nadrzewnych, jak i pewną formą naziemnej dwunożności, bardziej prymitywną niż występująca u australopiteka. Wiele już osiągnięto w badaniu kości, mogą one opowiedzieć historię życia istoty, do której należały. W analizowanych przypadkach okazało się, że były to stworzenia dwunożne, miały chwytny stopy i stosunkowo niewielką czaszkę, żywiły się owocami. Jedna z odnalezionych czaszek należała do samicy mającej około 120 cm wzrostu i ważącej 50 kg⁸.

Etiopskie odkrycia najbardziej jednak rozślawiła Lucy sprzed 3,5 mln lat, której szkielet odnaleziono w Hadar nieopodal rzeki Awash, we wschodniej części kraju. Zachowany w 40% szkielet pozwala domniemywać, że była to mniej więcej 24-letnia, pięknie zbudowana kobieta, która oczarowała swoim wdziękiem nie tylko badaczy, ale również wszystkich entuzjastów paleoantropologii. Inspiracją do nadania jej imienia była piosenka Bitelsów *Lucy in the Sky with Diamonds*, która akurat była nadawana przez radio w czasie trwania wykopalisk. Ostatnio na tym samym stanowisku archeologicznym odnaleziono czaszkę trzyletniego Selama, prawdopodobnie dziecka Lucy. Zarówno kopia szkieletu, jak i wszystkie inne pozostałości człekokształtnych odkryte na terenie Etiopii wystawione są w Muzeum Narodowym w Addis Abebie.

Hadar – miejsce wielu innych znalezisk z epoki australopiteka nie jest w ogóle przygotowane do przyjęcia turystów, brakuje mu jakiegokolwiek podstawowej infrastruktury i jest oddalone od najbliższej wioski o 30 km. Jednakże pojawiła się tam turystyka edukacyjna – Centrum Edukacji Globalnej na Uniwersytecie w Arizonie organizuje letnie szkoły w zakresie paleoantropologii dla studentów tej uczelni. Mogą oni mieszkać w miasteczku namiotowym, wysłuchiwać wykładów z zakresu historii człekokształtnych oraz chronologii odkryć stanowisk ar-

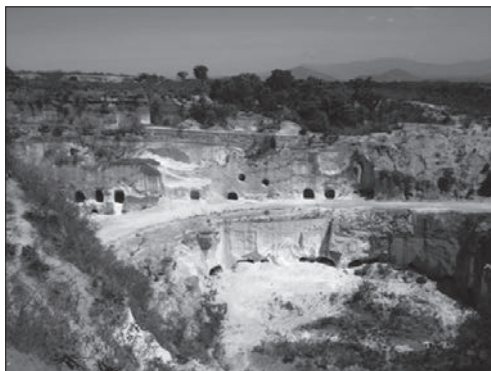
⁷ J. D. Clark, *Prahistoria Afryki*, przeł. S. Wierzbicka-Pawłowska, Warszawa 1978.

⁸ J. Shreeve, *Oldest skeleton of human ancestor found*, „National Geographic Magazine” 1 października 2009.

cheologicznych. Program przewiduje również udział w pracach wykopaliskowych i wstępnych opisach znalezionych artefaktów. Studenci są uprzedzani, że wymaga się od nich udziału w pracach terenowych po kilka godzin dziennie w upale i że nie ma możliwości wyjazdu poza osadę podczas trwania letniej szkoły. Mimo spartańskich warunków letnie warsztaty cieszą się dużym zainteresowaniem⁹.

Kenia

Podobnie w Kenii odkryto wiele cennych z punktu widzenia paleoantropologii znalezisk. Najbardziej znane, rozsiane wokół jezior Turkana i Nakuru rozciągających się wzdłuż Rowu Afrykańskiego, pochodzą sprzed 2,5–1 mln lat, kiedy *Homo habilis* potrafił już wytwarzać kamienne narzędzia i posługiwać się nimi, a występujący w znacznie późniejszym okresie po nim *Homo erectus* potrafił je udoskonalać¹⁰. Miejsca te zostały dosyć dobrze zagospodarowane pod względem turystycznym. Powstało muzeum na terenie neolitycznego pochówku w Hyraz Hill, znajdują się w nim również narzędzia z tego okresu, pokazano sposoby ich wytwarzania i użytkowania. W Oloorgesaille, w miejscu, gdzie znajdują się narzędzia i kości człekokształtnych z podobnego okresu, również wybudowano muzeum, a obok umieszczono domki turystyczne dla osób pragnących zatrzymać się tam na dłużej.

Fot. 1. Kariandusi – stanowisko zamieszkiwania *Homo erectus* sprzed 1 mln lat

Źródło: <http://www.east-africa-safari.com> (09.05.2011).

Najczęściej wymienianym na stronach turystycznych miejscem jest stanowisko Kariandusi, położone 2 km od wschodniego brzegu jeziora Elementaita. Odnaleziono tam wiele narzędzi kamiennych (topory, tłuki i in.) wykonanych z obsydianu – czarnej skały wulkanicznej z epoki starszego paleolitu oraz miej-

⁹ <http://shesc.asu.edu/hadar> (07.06.2011).

¹⁰ <http://www.eastafricashuttles.com> (24.04.2011).

sca ich wytwarzania, które nazwano „fabrykami”. Wybudowano muzeum, które pełni funkcje edukacyjne, umożliwia się turystom aktywny udział w odtwarzaniu różnego rodzaju prac z tej epoki. Kenijski Klub Historyczny organizuje wycieczki do Kariandusi, gdzie młodzież może poznać stanowiska pracy archeologów, wydobyte na światło dzienne narzędzia i fragmenty szkieletów oraz krajobraz kulturowy dający wyobrażenie środowiska życia praprzodka człowieka. Autokar po drodze zatrzymuje się na górze Longolot, skąd można podziwiać widoki rozciągające się na Rów Afrykański, a w dalszej podróży zwiedzający poznają bogatą roślinność porastającą zbocza górskie.

Po przybyciu do muzeum w Kariandusi grupa jest oprowadzana przez pracownika muzeum po stanowiskach archeologicznych, gdzie objaśnia on historię znalezionych artefaktów. Zwiedzający i przewodnik zbierają się potem na krótkie podsumowanie i dyskusję na temat datowania znalezisk, sposobów ich konserwacji oraz możliwości uatrakcyjnienia zwiedzanego miejsca dla turystów. Następnie odbywają się warsztaty, w czasie których uczestnicy sami wytwarzają narzędzia kamienne i uczą się nimi posługiwać. Eksperymentalna archeologia została tam posunięta dosyć daleko, ponieważ w ramach odtwarzania życia pracźlowieka uczestnicy wykonanymi przez siebie narzędziami zabijają kozę, oprawiają ją ze skóry i ćwiartują tuszę. Następnie w okolicy stanowiska, na którym odnaleziono prehistoryczne ślady spożywania zwierząt, koza jest pieczona i konsumowana w czasie lunchu. Ma to nawiązywać do sceny dzielenia się człekokształtnych jedzeniem przez nich przygotowanym¹¹.

W Kenii na bardziej znanych, bogatych w dowody życia na danym obszarze człekokształtnych, stanowiskach i obszarach, które zamieszkiwali, wybudowano muzea oraz chatki turystyczne. Dla przyjeżdżających tworzy się programy łączone, np. jak w przypadku Kariandusi – podziwianie wodnego ptactwa, wycieczki widokowe, pikniki i inne atrakcje.

Tanzania

W Tanzanii prowadzi się obszerną i kompletną dokumentację o człekokształtnych zasiedlających kiedyś, począwszy od 4 mln lat temu, różne rejony kraju. Obszar Ngorongoro na równinach Serengeti obejmuje jedno z najbardziej znanych miejsc paleoantropologii na świecie. Geologiczny depozyt zawiera obfite świadectwa dawnych środowisk; około 65 okazów kości australopiteka i *Homo erectus*, narzędzia wczesnej, środkowej i późnej epoki kamienia oraz kości wielu gatunków zwierząt. Olduvai Gorge, miejsce obecności człekokształtnych na obszarze Ngorongoro, zostało odkryte w 1911 roku przez niemieckiego entomologa Wilhelma Kattwinkela, który wpadł do jeziora, polując na motyle. Od tamtej pory kolejne pokolenia archeologów kopią tam bez przerwy, odkryli już siedem pokładów kości pracźlowieka, zwierząt oraz narzędzi. W Olduvai Gorge wybudowano

¹¹ <http://www.prehistoryclubkenya.org> (21.06.2011).

muzeum, w którym eksponaty wystawiono w dekoracjach dających wyobrażenie środowiska prehistorycznych czasów. W jednej z sal eksponuje się odciski w lawie ślady stóp australopiteka, przeniesione tam ze stanowiska archeologicznego wraz z warstwą powulkanicznej lawy.

W odległości 36 km od Gorge znajduje się Laetoli, będące prawdziwym cudem paleoantropologii. Odkryto tam szczątki *Australopithecus afarensis* oraz pozostałości 13 człekokształtnych z młodszych okresów prehistorycznych. Najbardziej znane są jednak ślady stóp odciski w lawie wulkanicznej, której wiek ocenia się na 3,5 mln lat. Oprócz odcisków stóp człekokształtnych znaleziono również odciski wielu zwierząt, m.in.: hien, pawianów, żyraf, nosorożców, zajęcy, gazeli, antylop, bawołów¹². Ślady stóp zabezpieczono przez umocnienie podłoża warstwą piasku i plastikowej izolacji, nie zbudowano tam jednak muzeum mogącego lepiej chronić i informować o znalezisku. Z czasem oddziaływanie klimatu spowodowało pęknięcia, zastosowano więc kolejne zabezpieczenia z użyciem ochronnych warstw geotekstylnych, co z kolei stawia pod znakiem zapytania oryginalność znaleziska i jego przydatność do dalszych badań antropologicznych. Gorge i Laetoli mogłyby razem stanowić jeden kompleks paleoarcheologiczny, gdyby ułatwiono dostęp do drugiego znaleziska. Brakuje między nimi komunikacji. Laetola nie jest dostępna bez przewodnika, indywidualny turysta nie ma możliwości wynajęcia samochodu, by się tam dostać.

Kilka innych stanowisk ze szczątkami australopiteków odkryto w Ismili, jednakże miejsc tych nie zabezpieczono, są one narażone na oddziaływanie klimatu oraz „entuzjastów badaczy”, którzy próbują wykopać coś na własną rękę, by zdobyć „pamiątkę” z pobytu w tym miejscu. Na uwagę zasługuje jeszcze Engaruka, gdzie odkryto kompleks obejmujący 25 km² stanowisk świadczących o przebywaniu tam człekopodobnych z późnej epoki kamiennej – rolnictwa i osadnictwa. Stosowano w owym czasie system irygacji, co potwierdzają pozostałości tarasów z kamiennymi rowami irygacyjnymi oraz kamiennymi kręgami. Turyci przyjeżdżają nad jezioro Natron, gdzie podziwiają flamingi, piękne wodospady oraz samo jezioro. Podążając stamtąd na fotosafari, omijają Engarukę, nie mając wiedzy o tym, co się tam znajduje; operatorzy nie znają potencjału tego miejsca, nie potrafią też w atrakcyjny sposób przedstawić znajdujących się tam atrakcji, jeśli nawet przy nich przystaną¹³.

Tanzania jest przykładem bogactwa tego rodzaju archeologicznych znalezisk, jednakże brakuje chętnych, by uczynić z walorów przeszłości atrakcyjny i dostępny produkt dla turystyki kulturowej. Udostępnienie świata tego dziedzictwa mogłoby zapewnić krajowi trwale korzyści, przyczynić się do jego popularyzacji, a także wnieść wkład do globalnej edukacji. Dobre efekty mogłoby przynieść łączenie atrakcji przyrodniczych i kulturalnych na danym terenie, gdzie zwiedzanie

¹² A.Z.P. Mabulla, *Strategy for cultural heritage management in Africa: A case study*, „African Archaeological Review” 2000, nr 4, s. 211–233.

¹³ Tamże, s. 219.

stanowisk paleoantropologicznych mogłoby być dodatkiem do innych, licznych atrakcji wycieczkowych.

Afryka boryka się z trudnościami w zakresie utrzymania i zagospodarowania historycznych pozostałości, zapobiegania oddziaływaniom klimatu, erozji, wandalizmowi, brakiem odpowiedniego chroniącego je prawa, odpowiednio wyszkolonego personelu. Brakuje świadomości potrzeby ochrony wartości kultur prehistorycznych, wreszcie jedną z poważnych przeszkód w rozwoju turystyki na tych terenach jest niedostatek oraz niski stan technicznego wyposażenia do gromadzenia i przekazywania informacji. W punktach informacji i komunikacji ze światem istniejących poza dużymi miastami telefon i komputer podłączony do Internetu są luksusem.

Republika Południowej Afryki

Przedłużeniem pasa występowania człekokształtnych na terenie Afryki Wschodniej jest północno-wschodnia część Republiki Południowej Afryki. Położony 50 km na północny zachód od Johannesburga obszar najbardziej licznych znalezisk pozostałości praczłowieka nazwano kolebką ludzkości (*Cradle of Humankind*). W odkrytych stanowiskach znaleziono kości oraz jaskinie, które wydrążył i zamieszkiwał praczłowiek; całość obejmuje przestrzeń 47 tys. ha mieszczącą się głównie w prowincji Gauteng. Najbardziej znaczącym kompleksem na tym obszarze jest Sterkfontein, gdzie znajduje się wyjątkowo ważna grupa stanowisk paleoantropologicznych, które rzucają światło na najwcześniejszych, żyjących na ziemi przed 3,5 mln lat człekokształtnych. W jaskiniach nagromadziły się warstwy kości i narzędzi dokumentujące długą ciągłość przebywania na tym terenie praprzodków współczesnego człowieka: od australopiteka, poprzez *Homo erectus*, do ich młodszych form.

Afryka Południowa również ma swojego idola – chociaż znany jest jedynie z odnalezionej czaszki, robi furorę jako przystojny australopitek w wydaniu *afrikanus*. Młody paleoantropolog Robert Broom, współodkrywca tego znaleziska, nadał mu imię Mrs. Ples – od pierwszych liter nazwy oznaczonej przez badaczy *Plesianthropus transvaalensis*. Nie udało się jednoznacznie określić płci znalezionej osobnika, chociaż wygląd czaszki sugeruje, że mógł to być mężczyzna. Trudno oczekiwać, by do współczesnych czasów przetrwał kompletny szkielet lub czaszka z tak odległej prehistorii. Jeśli się coś takiego zdarzy, graniczy to z paleoantropologicznym cudem, a znaleziska takie cieszą się ogromną popularnością. Pani lub Pan Ples jest jednym z wielu reprezentantów tego gatunku ocalonego od zapomnienia. Groty Sterkfontein oraz wiele innych stanowisk objawiły bogactwo artefaktów – kości praczłowieka i zwierząt, licznych narzędzi z różnych epok, które służą nauce w konstruowaniu obrazów dalekiej przeszłości, lecz także wnoszą wiele do światowego dziedzictwa kulturowego, ukazując, jak potwierdziły badania, najwcześniej powstałe na ziemi siedziby człekokształtnych. Wielu

antropologów żywi przekonanie, że to z Afryki, kolebki ludzkości, praczłowiek migrował, zasiedlając inne kontynenty¹⁴.

Miejsca wykopalisk są dobrze przygotowane do przyjęcia turystów, stanowiąca są zazwyczaj ogrodzone, wybudowano obok muzea, małe hotele oraz inną turystyczną infrastrukturę, np. punkty widokowe pozwalające podziwiać krajobraz kulturowy środowiska ewoluującego życia przed milionami lat. Na terenach tych znajdują się tablice i punkty informacyjne, wskazujące, gdzie indywidualny turysta może wynająć przewodnika. Dostępność jest gwarantowana przez sieć dobrze utrzymanych dróg.

PODSUMOWANIE

Źródła archeologiczne odnoszące się do czasów prehistorycznych są w Afryce Subtropikalnej niezwykle bogate. Przede wszystkim istnieją zbiory wytworów ludzkich, szczątków praczłowieka, dokumentacje miejsc, gdzie je odkryto, a także charakterystyki środowiska, w którym żyli pradawni mieszkańcy tych obszarów. Brakuje opracowań monograficznych, które mogłyby rozjaśnić meandry dociekań różnych zespołów badawczych prezentujących często sprzeczne ze sobą rezultaty oceny materiałów źródłowych¹⁵. Z jednej strony trudno się temu dziwić, ponieważ rekonstruowanie bardzo odległej przeszłości wiąże się z zagadnieniem rodzenia się człowieka, jego wyodrębniania się ze świata istot żywych, co wkracza już w sferę filozofii, religii, duchowości istoty ludzkiej. Z drugiej strony tak olbrzymi materiał wymaga nakładów sił i środków, same eksponaty zaś muszą zaistnieć w odpowiednio przygotowanej przestrzeni fizycznej, zdobyć miejsce w entourage'u kulturowym współczesnego człowieka. Ekspozycje muzealne skupiają się na prezentacji i krótkim opisie fizycznych parametrów człekokształtnych: kręgosłupa, kończyn dolnych i górnych, wielkości czaszki, wyglądzie uzębienia. Na podstawie tego animuje się wygląd i zestawia kilka plansz pokazujących ewolucję gatunku ludzkiego od pierwszych znanych istot człekokształtnych do współczesnego człowieka.

Obecnie odchodzi się już od tak ubogiej prezentacji ewolucji gatunku ludzkiego. Jak pokazały niektóre przykłady, na potrzeby turystyki edukacyjnej i kulturowej, mającej na widoku bardziej wyrobionego turystę, życie praprzodków ludzkości ukazuje się w bardziej złożonym kontekście – w krajobrazie kulturowym, w naturalnym środowisku ich przebywania, poprzez pokazy produkcji prehistorycznych narzędzi i sposobów ich używania, objaśnianie organizacji rodzinnej i społecznej, a także – na ile to możliwe – ich duchowości wyrażanej w wierzeniach religijnych, mitach i etosie postępowania.

¹⁴ B. Ackermann, *The earliest human ancestors: New finds, new interpretations*, „Science in Africa” 2011, nr 1, <http://www.scienceinAfrica.co.za> (25.03.2011).

¹⁵ W. Chmielewski, *Zarys pradziejów Afryki. Ludy myśliwsko-zbierackie, pasterskie i rolnicze przed wprowadzeniem metali*, [w:] *Historia Afryki do początku XIX wieku*, red. M. Tymowski, Wrocław 1996, s. 67.

Afryka Subtropikalna posiada największe na świecie i często unikalne zasoby paleoantropologiczne dające temu kontynentowi prawo używania miana „kolebka ludzkości”, istnieje zatem konieczność ich skatalogowania i odpowiedniego przygotowania w celu udostępnienia ich całemu światu. Same państwa afrykańskie podejmują pewne kroki, tworząc strategie rozwoju turystyki kulturowej. Wymaga to środków, przede wszystkim odpowiedniej infrastruktury – dróg, telefonów, miejsc noclegowych, zabezpieczenia miejsc ważnych historycznie i zapewnienia dostępu do informacji. Wzmocnienie atrakcyjności tego typu obiektów może się odbywać przez stworzenie ciekawej narracji o obiektach, włączenie ich do pakietów turystycznych, przynajmniej wtedy, gdy znajdują się na trasie przejazdu do znanych parków narodowych, miejsc atrakcyjnych widokowo itp.

Jeśli już w kampanii promocyjnej jakiegoś miejsca ukazuje się jego piękno, liczne możliwości atrakcyjnego tam pobytu, to cóż szkodzi dołączyć chociaż jedno zdanie zachęcające do odwiedzenia siedziby praprzodków współczesnego człowieka. Trudno dopatrzeć się na stronach internetowych biur turystycznych informacji o tego rodzaju atrakcjach. Ich promocję można zawrzeć w jednym zdaniu: Afryka Subtropikalna to parki narodowe i wycieczki na safari lub słoneczne wybrzeża i kąpiele, czasem proponuje się pobyt w tradycyjnej wiosce. Natomiast w Internecie można znaleźć dosyć obfite informacje, jeśli chce się czegoś dowiedzieć o danym miejscu. Pasjonaci prehistorii i podróżnicy, studenci i badacze pradziejów zamieszczają informacje oraz materiały ilustracyjne, które dają wyobrażenie o wielkości i znaczeniu tamtejszych znalezisk.

BIBLIOGRAFIA

Ackermann B., *The earliest human ancestors: New finds, new interpretations*, „Science in Africa” 2011, nr 1, <http://www.scienceinafrica.co.za> (25.03.2011).

Breen C., *Advocacy, international development and World Heritage Sites in Sub-Saharan Africa*, „World Archeology” 2007, nr 3, s. 355–370.

Chmielewski W., *Zarys pradziejów Afryki. Ludy myśliwsko-zbierackie, pasterskie i rolnicze przed wprowadzeniem metali*, [w:] *Historia Afryki do początku XIX wieku*, red. M. Tymowski, Wrocław 1996, s. 67.

Clark J.D., *Prahistoria Afryki*, przeł. S. Wierzbicka-Pawłowska, Warszawa 1978.

Connah G., *Forgotten Africa: An Introduction to Its Archaeology*, London 2004, s. 73–89.

Davidson B., *Stara Afryka na nowo odkryta*, przeł. E. Werfel, Warszawa 1961.

Kanneh K., *Race, Nation and Culture in Ethnography, Pan-Africanism and Black Literatures*, London–New York 1998.

Mabulla A.Z.P., *Strategy for cultural heritage management in Africa: A case study*, „African Archeological Review” 2000, nr 4, s. 211–233.

Shreeve J., *Oldest skeleton of human ancestor found*, „National Geographic Magazine” 1 października 2009.

UNWTO Tourism Highlights, 2011 Edition, UNWTO, Madrid 2011.

Zajączkowski A., *Plemię, rasa, socjalizm*, Warszawa 1965.

Strony internetowe

<http://shesc.asu.edu/hadar> (07.06.2011).

<http://unstats.un.org/unsd/methods/m49>(27.03.2011).

<http://www.east-africa-safari.com> (09.05.2011).

<http://www.eastafricashuttles.com> (24.04.2011).

<http://www.prehistoryclubkenya.org> (21.06.2011).

<http://www.selamta.net> (04.05.2011).

ABSTRACT

Prehistoric heritage in Sub-Saharan Africa as a tourist potential

The author investigates prehistoric heritage in Sub-Saharan Africa as a tourist potential. She characterizes the great findings of paleo-anthropology teams mainly in West Africa territory. Firstly she analyses the natural conditions of living of hominids in a Great Rift Valley and presents short periodical classifications of early human life. A case studies, giving examples of a richness of remains fossils, tools and caves where hominids lived through long periods of time, were taken from Ethiopia, Kenya, Tanzania and Republic of South Africa. Africa having potential of Cradle of Humankind is not enough prepared to fulfill function of organizer of cultural and educational tourism in this areas. Prevention of artifacts, infrastructure, marketing and promotion needs financial means and educational actions. As it is classified the global human heritage, the cost and efforts should be shared among the societies and states around the world.

e-mail: elzbieta.puchnarewicz@wstijo.edu.pl